

Левківський М.В. Відповідальність особистості у суб'єкт-суб'єктній взаємодії / М.В. Левківський // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. – Київ-Житомир: Вид. центр ЖДУ, 2004. – Кн. II. – 350 с. – С.80-84.

УДК: 37.032

Михайло Васильович Левківський,

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ У СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

У сучасному соціокультурному просторі української держави гостро постає проблема відповідальності особистості щодо виконання індивідами соціальних ролей (виробничих, комерційних, побутових, політичних, науково-освітніх, культурологічних та ін.). Від того, наскільки адекватно дотримуються особи персональної відповідальності у власній життєдіяльності залежить подальший поступальний загальний розвиток нашої країни у висхідному прогресивному напрямі. Природно, що основи такої відповідальності утверджуються та зміцнюються, особливо у підлітковому і старшому шкільному віці, що і зумовлює актуальність проблеми нашого аналізу.

Зазначимо, що проблему формування соціальної, моральної відповідальності досліджують у психології І. Бех, М. Савчин, О. Саннікова та ін. У педагогіці вона знаходить відображення у працях В. Оржеховської, М. Сметанського, О. Сухомлинської, В. Тернопільської та ін. Вчені сходяться на тому, що відповідальність підліткового та юнацького шкільного віку утверджується як інтегральна якість у різнобічній діяльності і є особистісним новоутворенням, а також, зміцнившись, набуває здатності регулятора поведінки і життєтворчості.

Метою даної статті є виявлення внутрішньої структури відповідальності школяра як особистісного інтегрального надбання та напрямів його формування у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя й учня.

Відповідальність школярів у цілому ми розуміємо як генералізуючу особистісну якість, котра дозволяє учневі добровільно й усвідомлено брати на себе навчальні та суспільні зобов'язання, передбачати наслідки власних дій і дотримуватися їх виконання. Природно, що у такий спосіб розвивається здатність не до ретроспективи, а до перспективи, коли учень, плануючи навчальні і громадські дії, починає усвідомлювати наслідки недалекого майбутнього. Тобто йдеться про формування самозобов'язень, особливо у старшокласника як інтернальності його самоконтролю.

У структурі відповідальності школярів ми виділяємо орієнтаційно-ціннісний, мотиваційний, когнітивний, практичний і особистісний компоненти. Важливим є те, що у реальному педагогічному процесі ці компоненти формуються цілісно у чіткій системі навчально-виховної діяльності. Все ж доводиться констатувати, що у педагогічній практиці існує суперечність між потребою в учнів у розвитку зазначеної якості і відсутністю чіткої системи виховної діяльності загальноосвітніх установ. Причини такого губляться у матеріальних чинниках та ще неповністю сформованій системі новітніх виховних технологій, зорієнтованих не лише на конкретну вікову категорію школярів, а й на кожну особистість учня. Природно, що ці новітні технології, насамперед, мають враховувати особливості суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя і учня.

Під суб'єкт-суб'єктною взаємодією вчителя і учня ви розуміємо спільну навчально-виховну їхню діяльність, яка спрямована на різнобічне особистісне зростання, насамперед школярів, та взаємозбагачення старших і молодших. Така взаємодія передбачає не лише вербальну і невербальну комунікацію, а й показ, спостереження та дотримання кожним із суб'єктів навчального процесу чітко встановленого загальнолюдського та національного етикету.

Природно, за цих умов змінюються позиції обох сторін – учасників навчально-виховного процесу. Тим самим вчитель постає не лише транслятором, інформатором. Він, дотримуючись принципів гуманізації й гуманітаризації, не лише створює умови для різнобічного повноцінного духовного, інтелектуального, морального і фізичного зростання учня, але й збагачується сам, сприймаючи кожну дитину як рівну собі.

Відповідальність у молодшому шкільному віці виявляється як почуття обов'язку. Часто діти не можуть виявити внутрішніх детермінант відповідальності. Формування почуття обов'язку варто розпочинати двома шляхами. У навчальній діяльності та під час позакласного читання дітям цілеспрямовано пропонують знайомство з яскравими постатями (героями), які здатні доводити справу до логічного завершення, виявляючи при цьому наполегливість, гуманність, совістливість. Саме молодші школярі, сприймаючи конкретні постаті героїв дитячої літератури (ніби приміряють цей образ на себе), вчаться розпізнавати особливості суб'єкт-суб'єктних взаємин.

У позаурочній діяльності діти включаються у різноманітні ігри, посилену корисну діяльність, котрі зміцнюють почуття індивідуального виконання доручення. Все ж на даному етапі діти не в змозі виявляти у повній мірі відповідальність, тому доречно мали б бути різноманітні тренінги, проєктивні методики, психомалюнки та інше. Таким чином, у молодшому шкільному віці діти у навчанні, позаурочній діяльності мають змогу виконувати певні рольові обов'язки, котрі і слугують утвердженню почуття групової відповідальності.

У висхідному зростанні відповідальність утверджується щільніше у підлітковому віці. Кризовий період підлітка дозволяє у певній мірі виявляти індивідуальну відповідальність, оскільки, ще в експерименті Жана Піаже у 30-ті роки XX століття, хлопчики і дівчатка чітко встановлювали зв'язок між власними діями і їх наслідками. Очевидно, визначальним у цьому зв'язку є доручення підлітків у родині і школі. За нашими даними, чіткіше виявляється індивідуальна

відповідальність у сільських підлітків, оскільки значна частина з них має конкретну справу у родині.

Не вдаючись до детального аналізу, все ж зазначимо, що гуманітарний зміст навчання учнів у ці роки зміцнює розвиток таких складників відповідальності як пунктуальність, доброзичливість, працьовитість, альтруїзм. Проте, у реальній виховній практиці чітко виявляється протиріччя між потребою гуманістичної спрямованості поведінки підлітків і прагматичним (а, іноді, й деструктивним) її віддзеркаленням у навчанні і житті.

Розв'язанню зазначеного протиріччя покликані позаурочні види діяльності, включення підлітків у систему гурткової роботи, відвідання позашкільних установ. Досвід роботи окремих шкіл (Сахнівська, Черкаська обл.; Кропивницька, Кіровоградська обл.; Український гуманітарний коледж ім. В. Сухомлинського, Яворівські ЗОШ I-III ст., Івано-франківська область) дозволяє виділити саме ті види діяльності, котрі сприяють утвердженню працьовитості, допитливості, потребі у самоствердженні підлітків. Серед них - широка система дослідництва, суспільно-корисна діяльність, включення у волонтерські гуртки. Наші спостереження переконують, що саме систематичне включення підлітків до зазначених видів діяльності зміцнює їх здатність до планування та самоконтролю.

Проте, така діяльність мала б поєднуватися із сучасними технологіями пізнання себе як особистості (психодрами, автотренінг та ін.). У такий спосіб оцінка та самооцінка школярів має тенденцію до адекватності, що й забезпечує виявлення основних атрибутів їх відповідальності.

За нашими даними, суб'єкт-суб'єктна взаємодія у діяльності багатьох вчителів і учнів виявляється досить гострою проблемою, оскільки, особливо у сільських школах, відсутні практичні психологи і соціальні педагоги. Навпаки, у міських школах, особливо в елітних, ця проблема зникає, оскільки і практичний психолог, і соціальний педагог після відповідного тестування вносять корекцію у змісті виховної діяльності та надають конкретні поради не лише батькам, але й

самим підліткам, допомагаючи їм тим самим чіткіше усвідомити себе як конкретну людину. Ці корекції дозволяють учневі більше пізнати свої сильні і слабкі сторони і спрямовувати власні зусилля на поетапне духовне особистісне зростання. Тобто, особливо старший підліток, робить спробу рефлексувати і корегувати свої дії і вчинки. У такий спосіб і хлопчикам, і дівчаткам вдається стримувати негативні емоції, а спілкування з вчителями, дорослими значно полегшується. Тим самим зміцнюється вміння суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що дозволяє чіткіше виявляти індивідуальну відповідальність.

На етапі старшого шкільного віку в юнаків виникає гостра потреба у самоствердженні і професійному самовизначенні. Саме це об'єктивно мало б сприяти зміцненню персональної відповідальності юнацтва. Проте, за нашими даними, існує гетерогенність (велика полярність) між виявленням відповідальності старшокласників елітних освітніх установ і масових середніх шкіл. Учні перших, образно кажучи, знають, чого вони хочуть (у них - усвідомлені професійні наміри), а в інших - не можуть визначитися. Ця справа ускладнюється реаліями нашого життя (відсутність можливості включитися у суспільно-корисну трудову діяльність у містах, комерціалізації частини позашкільних установ, клубів та ін.).

Проте, така діяльність мала б поєднуватися із сучасними технологіями пізнання себе як особистості (психодрами, автотренінг та ін.). У такий спосіб оцінка та самооцінка школярів має тенденцію до адекватності, що й забезпечує виявлення основних атрибутів їх відповідальності.

За нашими даними, суб'єкт-суб'єктна взаємодія у діяльності багатьох вчителів і учнів виявляється досить гострою проблемою, оскільки, особливо у сільських школах, відсутні практичні психологи і соціальні педагоги. Навпаки, у міських школах, особливо в елітних, ця проблема зникає, оскільки і практичний психолог, і соціальний педагог після відповідного тестування вносять корекцію у змісті виховної діяльності та надають конкретні поради не лише батькам, але й

самим підліткам, допомагаючи їм тим самим чіткіше усвідомити себе як конкретну людину. Ці корекції дозволяють учневі більше пізнати свої сильні і слабкі сторони і спрямовувати власні зусилля на поетапне духовне особистісне зростання. Тобто, особливо старший підліток, робить спробу рефлексувати і корегувати свої дії і вчинки. У такий спосіб і хлопчикам, і дівчаткам вдається стримувати негативні емоції, а спілкування з вчителями, дорослими значно полегшується. Тим самим зміцнюється вміння суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що дозволяє чіткіше виявляти індивідуальну відповідальність.

У старшому шкільному віці в юнаків виникає гостра потреба у самоствердженні і професійному самовизначенні. Саме це об'єктивно мало б сприяти зміцненню персональної відповідальності юнацтва. Проте, за нашими даними, існує гетерогенність (велика полярність) між виявленням відповідальності старшокласників елітних освітніх установ і масових середніх шкіл. Учні елітних навчальних закладів, завдяки включенню у навчальну та різнобічну позаурочну навчальну, наукову, громадсько-корисну діяльність, зміцнюють власні усвідомлені професійні наміри. Проте у масових загальноосвітніх закладах старшокласники часто не можуть професійно визначитися. Справа ця ускладнюється утрудненнями нашого життя (відсутність можливості включитися у суспільно-корисну трудову діяльність у містах, комерціалізації частини позашкільних установ, клубів та ін.).

Загалом, зміцненню усвідомлення відповідальності старшокласників покликані гуманітарні дисципліни ("Людина і світ", література, історія та ін.). Все ж позаурочна діяльність у цьому напрямку мала б сприяти виявленню у юнаків і дівчат рефлексії, власних потенцій і негараздів. Досвід елітних закладів м. Житомира (педагогічний, технологічний ліцеї, гуманітарна гімназія № 23) засвідчують про необхідність знайомства старшокласників з психологією особистості. У такий спосіб оцінка і самооцінка юнаків тяжіє до адекватної. Природно, що таке вивчення поєднується з їх діяльністю у клубах за інтересами,

волонтерською діяльністю, різноманітними психолого-педагогічними тренінгами. Виявляється пряма залежність: чим активніше включаються юнаки і дівчата у навчальну, позаурочну, волонтерську, різносторонню діяльність, тим повніше виявляється їхня персональна відповідальність за наслідки власних дій.

У цілому в даній віковій групі у зв'язку з виявленням дорослості ускладнюється стиль суб'єкт-суб'єктних взаємин вчителя і учнів. Складнощі тут виявляються у тому, що у зв'язку з виявленням чіткої демократизації життєдіяльності юнаків і дівчат, прагненням до демонстрації загальної свободи, ці взаємини іноді набувають гіпертрофованого вигляду (часто запитання у старшокласників унеможливають відповідь вчителя). Очевидно, з'являється потреба, особливо у випускному класі, ґрунтовного знайомства юнацтва з основами етикету. При цьому, варто враховувати певні набутки американського досвіду успішної особистості у суспільстві. Тим самим суб'єкт-суб'єктні дії і вчинки юнаків і дівчат отримують тяжіння до адекватності, а це, у свою чергу, полегшить взаємодію і самого вчителя.

У старшому шкільному віці, у зв'язку з реформуванням освіти, позитивною виявиться тенденція утвердження відповідальності юнацтва у зв'язку з профільним навчанням, оскільки професійні наміри учнів будуть ґрунтовнішими і більш осмисленими, що, у свою чергу, зміцнюватиме їхню відповідальність. Проте, це потребує подальших потверджень. Отже, в результаті достатньої сформованості, відповідальність, завдяки рефлексії, присвоюється особистістю старшокласника, стаючи, тим самим, визначальним атрибутом її самоствердження та самореалізації у подальшому житті.

Література:

1. Кремень В.Г. та ін. Україна: альтернатива поступу: критика історичного досвіду. - К.: АКС - ІЖКАІМЕ, 1996. - 793 с.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. - К.: ІЗМН, 1998. - 336с.

3. Васянович Г.П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методичний аспект). – Львів, 2000. – 163 с.